

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE HALK HUKUKU

*Aysun DURSUN**

ÖZET

İnsanın bir toplum hâlinde var oluşu ve gelişmesi, hukuki ve ahlaki konularda sorumluluklar edinmesi ile mümkün olmuştur. Bu süreç yazılı hukuk kuralları ile eş zamanlı değildir. Yazılı hukuk kurallarından önce de insanların hak, görev ve sorumluluklarını belirleyen bazı sözlü toplumsal düzen kurallarının varlığı bilinmektedir.

Her toplumun kendine özgü sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik şartlarına uygun olarak oluşan ve gelişen bu kurallar, toplumun düzen ve güvenliğini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Hukuk, toplumsal düzen işlevini yerine getirirken toplumun uygulamalarını da dikkate almaktadır. Örf ve âdetler, düzeni sağlayan kurallardandır. Toplumun ortak değer ve inanışlarının ürünü olan örf ve âdetler, yazılı birer kaynak olmamalarına rağmen söz ve davranış kalıplarıyla nesilden nesile aktarılırlar. Toplumun ortak sosyal ve kültürel belleğini yansıtan bu kurallar, insanların yaşamlarını düzene koyar ve gündelik hayatı kolaylaştırırlar.

Örf ve âdetler, toplumdaki işlevsellikleri nedeniyle gerek İslam hukukunda gerekse modern hukuk normları oluşturulurken dikkate alınmıştır. Hatta örf ve âdetler modern hukukun kaynaklarından biridir. Bu çalışmada İslamiyet öncesi yazılı olmayan hukuk kurallarının (örf ve âdet hukuku), Türk kültür tarihindeki etkisi ve bu etkinin günümüze yansımaları Dede Korkut Hikâyeleri'nden örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, halk hukuku, sözlü kültür.

FOLK LAW IN DEDE KORKUT'S STORIES

ABSTRACT

Development and existence of human kind in society is possible providing that he takes the responsibility in juridical and moral issues. This process is not simultaneous with written laws. It is a known fact that before written law there also used to be a list of oral unwritten laws forming people's rights, duties and responsibilities.

These laws, occurring and developing in accordance with social, cultural, economic, psychological conditions which are unique to each society, helps to keep the society in order and ensures its safety. While continuing function of social order, law also takes into consideration the practices in the society. The usages are of the ones keeping the order. The usages, that are the result of society's common values and believes, are passed through from generation to generation in verbal and behavioral patterns although they are not written. These rules reflecting

* Arş. Gör., Muğla Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: aysundursun@gmail.com

common social and cultural conscious of the society keep people's lives in order and make daily life easier.

Because of their functionality in society, the usages were always taken into consideration while Islamic and modern law standards were formed. They are even one of the sources of modern law. In this study, effects of pre-Islamic unwritten law on Turkish cultural history and their reflections to present day with the help of samples from Dede Korkut's stories will be explained.

Key Words: Dede Korkut's stories, folk law, oral culture.

I. Giriş

1. Tanımlar

Bu çalışmada hukukla ilgili tanımlar halk bilgisi, sözlükler ve bilimsel çalışmalar dikkate alınarak alfabetik sıra gözetilerek ele alınmıştır. Söz konusu tanımlar âdet, gelenek, görenek, hukuk, kural, norm, örf, teamül, teamül hukuku, töre ve tüze kelimelerinden oluşmaktadır. Âdet, gelenek, görenek, örf, töre gibi kavramlar halk arasında birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kimi zaman Türkçe bir kelimenin karşılığı olarak Arapça, Farsça veya başka bir dildeki eş anlamlıları [Örf (Ar.) = Töre (T)], kimi zaman Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelimenin eş anlamlıları [Âdet: (Ar.) = Anane: (Ar.)], kimi zaman da kelime Türkçe olmasına rağmen yine Türkçedeki eş anlamlısı kullanılır [Gelenek (T) = Görenek (T)].

Hukuk, teâmül hukuku, tüze vb. gibi kelimeler hukuki birer terimdir ve halk tarafından benimsenerek gündelik yaşamda da kullanılır. Sözlüklerde ve bilim insanlarının çalışmalarında bu tanımlar çoğu kez birbirinin karşılıkları şeklindedir. Kâtip Çelebi'nin örf ve âdet tanımına baktığımızda da bu tanımların beraberce kullanıldığını görürüz. Buna göre söz konusu tanım; “Şeriat ve kanunca olmayıp yerine ve zamanına göre olan gelenek ve hüküm; kanundan ayrı olarak halkın uyduğu töre ve görenek; töre ve gelenek” şeklindedir (Kâtip Çelebi 1997, 725). Halk arasında bu kelimelerin ayırım gözetmeksizin kullanıldığı görülmektedir. Sıraladığımız kavramlar, halkın teamülünü yansıtan, sözlü ve yazılı hukukunun tanımlarını oluşturmaktadır.

2. Hukukun Kaynakları

Hukukun kaynakları ifadesiyle anlatılmak istenen hukuk kurallarını oluşturan, geliştiren yol ve yöntemlerdir (Gözübüyük 1986, 31).

2.1. Asli Kaynaklar

Yazılı ve yazılı olmayan kaynakları temsil eder. Yazılı kaynaklar; anayasa, kanunlar, uluslar arası antlaşmalar, tüzükler ve yönetmeliklerden oluşur. Yazılı olmayan kaynaklar ise örf ve âdet kurallarıdır.

2.1.1. Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklar deyimi ile hukuk kurallarının yazılı bir biçimde yer almış oldukları metinler ifade edilmek istenir (Bağdatlı 1997, 471). Bu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

- 2.1.1.1. Anayasa
- 2.1.1.2. Kanunlar
- 2.1.1.3. Uluslar arası Antlaşmalar
- 2.1.1.4. Tüzükler
- 2.1.1.5. Yönetmelikler

Turkish Studies

2.1.2. Yazılı Olmayan Kaynaklar (Örf ve Âdet Hukuku)

Yazılı olmayan hukuk kaynağını, örf ve âdet (gelenek) hukuku oluşturur. Bu kurallar, yetkili bir organ tarafından bilerek ve istenerek konulmazlar. Halkın uzun yıllar yapageldiği davranışlarının bir ürünü olarak ortaya çıkarlar. Toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan hukuk, örf ve âdetleri dikkate almaktadır. Ancak, bu dikkate alma, bilimsel bir anlayış ve yöntemle yapılmalı, özellikle hukuk mantığı ve bilimi bu konuda yol gösterici olmalıdır. Bir örf ve âdet kuralının hukukten dikkate alınması ve hukuka kaynaklık edebilmesi için birtakım unsurlar taşıması gerekmektedir. Toplum tarafından sürekli bir şekilde uygulanmak suretiyle âdetta bir hukuk kuralı gibi benimsenmiş olan davranış biçimleridir. Bir davranış şeklinin hukuk kuralı olarak uygulama alanı bulabilmesi için üç unsurun yerine gelmesi gerekir. Bunlar; süreklilik (devamlılık), benimseme (inanç), devlet desteği (hukuki unsur)dir.

Türk hukuk sisteminde, pozitif hukuka aykırı örf ve âdetler, hiçbir şekilde kabul edilemez (Işıktaç 1997, 60). Dolayısıyla herhangi bir örf ya da âdetin kabul görebilmesi için yukarıda ifade edilen üç unsurun bulunması gereklidir. Bu gereklilik halkın teamülü ile yakından ilgilidir.

2.1.3. Yardımcı Kaynaklar

Bu kaynaklar, ikinci dereceden kaynaklar olup, mahkeme kararları (içtihatlar) ve bilimsel görüşler (öğreti/doktrin)den oluşmaktadır (Gözübüyük 1986, 44).

II. İslamiyet Öncesi Türk Toplumunu ve Türklerin Örf ve Âdetleri

Yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde modern hukukun yazılı olmayan kaynakları, örf ve âdet hukuku olarak belirlenmiştir. Hukuk, toplumsal düzen işlevini yerine getirirken toplumun uygulamalarını da dikkate almaktadır. Örf ve âdetler, toplum düzenini sağlayan kurallardandır. Toplumun ortak değer ve inanışlarının ürünü olan örf ve âdetler, yazılı bir kaynak olmamalarına rağmen nesilden nesile aktarılırlar. Toplumun ortak sosyal ve kültürel belleğini yansıtan bu kurallar, insanların yaşamlarını düzene koyar ve gündelik hayatlarını kolaylaştırır.

Türk töresini ve uygulanış alanlarını daha iyi tespit edebilmek için İslamiyet öncesi Türk toplumu ve Türklerin örf ve âdetlerini dikkatle incelemek ve anlamlandırmak gerekmektedir. Bu bağlamda Eski Türklerin yaşadığı, Türk kültürünün temelini teşkil eden coğrafya dikkate alınarak Türk töresi; bozkır kültürü, aile, yönetim ve inanç sistemlerinin halk hukukuyla ilişkisi başlıkları altında genel olarak değerlendirilmiştir.

1. Bozkır Kültürü

Yerleşim biçimleri konargöçer ve yerleşik düzen olarak ikiye ayrılmaktadır. Konargöçer yaşam, pek çok yaşamsal zorluğu beraberinde getirmesine rağmen yazın yaylağa, kışın kışlağa ve su kaynaklarına yakın yerlere göç etmeyi gerektirir. Türkler, İslamiyet'ten önce konargöçer bir yaşam sürmelerine rağmen sosyal hayat itibarıyla yüksek bir yaşam kalitesine sahiptiler. Tarihî ve sosyolojik tespitleriyle düşünce tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan İbn Haldun da göçerevli Türklerin çağdaşları olan bazı yerleşik halklara göre gerek kültür, gerek devlet teşkilatlanması ve gerekse de idare mekanizması bakımından üstün özelliklere sahip olduklarını ifade etmiştir (Ziya Gökalp 1976, 19, Bilgiseven 1989, 60).

Türklerin sosyal yapısında bozkır kültürü önemli bir yer tutmaktaydı. Bozkır kültürünün merkezinde "at yetiştiriciliği ve çobanlık" bulunmaktaydı (Kafesoğlu 1998, 216). Hayvanlara yeni otlaklar bulma ihtiyacı, konargöçerlik kültürünü beraberinde getirmişti.

En eski çağlardan beri Türklerin siyasi, dinî, iktisadi ve sosyal hayatında atın oynadığı merkezî rol, konuya açıklık kazandıran önemli bir noktadır. Türkler, sürüler hâlinde yetiştirdikleri

atın etini yerler, onu kurban olarak sunarlar ve her sene binlerce atı, yabancı ülkelere ihraç ederek ekonomilerine katkı sağlarlardı. Türkler binicilikte de ustaydılar. Önce kalabalık sürüleri kollamak gibi ekonomik bir araç olan binicilik, kısa zamanda askerî bir değer de kazanarak bozkır savaşçılığının temelini oluşturmuştur (Kafesoğlu 1998, 219-221).

Türklerin tercih ettiği bozkır kültürü uygulanan hukuk kuralları bakımından yerleşik kültürle farklılıklar göstermektedir. Yerleşik kültür, kuruluş devresinde, sadece bir ailenin ihtiyacını karşılayacak ölçüde belirli bir toprak parçası işlemekle yetinmiş iken, bozkırlı, aile üyelerinden başka yüzlerce hayvanı ve geniş otlakları göz önünde tutan sistematik bir yapı oluşturmuştur. Yerleşik insan, elindeki küçük arazinin sağladığı imkânlarla sınırlı kalmak mecburiyeti karşısında karşımıza pasif bir insan tipiyle çıkarken, bozkırda yaşayan insanlar, sürüleri besleyebilmek için yeni otlaklar sağlamak zorunda olduğundan aktif bir tip hâline gelmiştir.

Yerleşik insan, bir ailenin sınırlı menfaatleri dışında herhangi bir hak davası gütmeye ve daha geniş bir toplum yapısının gereklerini düşünmeye ihtiyaç duymazken, konargöçer yaşam sürenlerin, kalabalık sürülerini kışın ayrı, yazın ayrı ve birbirinden uzak mesafelere götürmek, otlakları, suyu silahla korumak ve gözetmek gibi ihtiyaçları doğmuştur. Bu ihtiyaç toplumun töreye uygun olarak bir arada kalmasını sağlamıştır.

Anadolu'da yerleşik ve göçer evli yaşam arasındaki farklılık aynı zamanda hukukî zeminde de fark edilmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya özellikle Moğol İstilâsı'ndan sonra göçen halk iktisadi, içtimai ve dinî vb. etkenlerle Babaîler İsyanı'nın ortaya çıkmasına neden olmuşlardır (Ocak 1980, 38). 13. yüzyıl Anadolu'sunda konargöçer halk ile yerleşik düzende yaşayan halk arasında bu bağlamda sorunlar yaşanmıştır.

2. Aile

Anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile toplumun temel taşıdır. Bir de anne, baba, çocuk ve büyükanne ile büyükbaba gibi aile büyüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan büyük aileler vardır. Diğer toplumlarda olduğu gibi eski Türk toplumunda da ilk sosyal birlik "aile" idi ve toplumun çekirdeği konumundaydı (Kafesoğlu 1998, 227). Türk toplumunun sosyal birimleri şöyle sıralanabilir:

- a. Oğuş (Aile)
- b. Uruğ (Soy / Aileler birliği)
- c. Bod (Boy / Kabile)
- ç. Ok (Bir siyasi kuruluşa bağlı boy)
- d. Bodun (Boylar Birliği)
- e. İl (Él) Devlet

Eski Türklerde aile yapısının devletten devlete fazla değişiklik göstermediği söylenebilir. Bunun temel sebebi, aileyi meydana getiren esasların örf ve âdet hukuku şeklinde zaman içinde kurallaşması ve bu oluşumda devletlerin rolünün hukukun diğer alanlarına göre sınırlı olmasıdır. Türk ailesi ataerkil bir yapıya sahiptir. Aile yönetiminde *baba hukuku* esastır. Aile tipi küçük ailedir. Dıştan evlenme (egzogami) ve tek eşlilik (monogami) vardır. Evlenen erkekler aileden ayrılarak yeni bir ev kurarlar. Bu nedenle baba evi, geride kalan en küçük erkek çocuğa kalır (Kafesoğlu 1976, 309; Aydın 2009, 16). İç güveylik olmadığı gibi, iç gelinlik de yoktu. Erkek, baba ocağının mallarından payını alır, kız da *yumuş* adlı bir çeyiz getirirdi. Bu çeyiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan ibaretti. Gelinle güvey, mallarını birleştirerek, ortak bir ev sahibi olurlardı (Ziya Gökalp 1976, 294).

Turkish Studies

Ziya Gökalp'a göre, eski Türk ailesi 'soy' adını alırdı. Soyda, hem erkek tarafından hem de kadın tarafından gelen akrabalar vardı. Bu iki türlü akrabalar, hukukça birbirlerine eşit idi. Soy, Batı Türklerinde yedinci göbeğe kadar çıkar ve soyun dışında kalanlar, yabancı sayılırlardı (Ziya Gökalp 1976, 289- 290; Türkdogan 2003, 116) .

Türklerde kadın ve erkek eşittir. Şamanizmde kadınlar genelde ibadetlere alınmaktadır. Altay kavimlerinde kurban sunma âyinlerine kadınlar da katılmaktadır. Ayrıca mezar taşlarında, kişinin karısından ayrılması çoğunlukla hasretle bahsedilen bir olaydır. Bütün bunlar Türk toplumlarının kadına bakış açılarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dede Korkut hikâyelerinde de kadının sosyal statüsünün yüksek olduğu görülmektedir (Aydın 2009, 16-17). Kadınlar erkeklerle eşit hakka sahiptir. Onların da erkeklerinkine benzer bir hayatı vardır; kadınlar da erkekler gibi at biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde düşmanla savaşır (Kaplan 1999, 41-54; Güngör 1996, 53). Banı Çiçek, Sarı Donlu Selcen Hatun tıpkı bir erkek gibi savaşabilmekte ve kendi hayatlarını sürdürebilmektedirler. Boyı Uzun Burla Hatun'un ve Boğaç Han'ın anasının kocaları üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Onun da tıpkı kocası gibi kendine ait bir maiyeti bulunmaktadır (Ergin 1997, 77-95, 116-153, 153-177, 184-199).

Türk ailesinde, babanın eşiyle paylaştığı, baskıcı olmayan bir aile reisliğinden söz etmek mümkündür. Ev, sadece erkeğe değil, kadına da ait idi. Ailede babanın olduğu kadar, ananın da sözü geçerdi. Ana soyu ile baba soyu değerce birbirine eşitti (Aydoğan 2005, 634).

Nikâha ve tek eşli evliliğe dayanan aile düzeni (Rasonyi 1971, 57), Türk toplumuna çok eski dönemlerde yerleşmiştir. Nikâh, törenle gerçekleştirilen ve özellikle köy düğün geleneğinin tarihsel köklerini oluşturan, önemli bir olay, bir çeşit sözleşmedir. Nikâh için ana ve babanın onayı şarttır. Evlenen erkeğin, gelinin ana babasına bir miktar mal vermesi gelenektir, verilen bu mala "kalın" denir. Kalını verilen gelin, ailenin eşit üyesidir (Ögel 2001, 256). Gelin, gittiği ailenin hak sahibi bir üyesi olur; kocasının ölmesi durumunda, malların ve çocukların velayeti ona kalır. Yaş farkı fazla olan evliliklere izin verilmez. Yaşlı kuşaktan erkek, genç kuşaktan bir kadını evlenemezdi.

Her toplum kendi aile düzeni üzerine kurulu olduğu için, aile içi ilişkilerin sosyal ve hukuki yönlerden toplumun çeşitli cephelerinde değerlendirildiği bilinmektedir. Bu bakımdan Türk ailesi dikkate değer özellikler taşımaktadır. Türk aile yapısının esasları eski Türklerin neredeyse bütün siyasi ve sosyal kuruluşlarına ve fertlerin davranışlarına yansımıştır. Eski Türk toplumundaki özel mülkiyette, şahsi hukukta, insanları korumaya yönelik sosyal davranışlarda, adalet vb. anlayışlarında bütün bunları gerçekleştirmek ve korumakla görevli olan devletin 'baba' olarak kabul edilmesinde, Türk ailesinin; ana, baba, evlat ilişkilerinde temellenen prensiplerini görmek mümkündür (Kafesoğlu 1998, 229). Bu yüzden Türkler, tarih boyunca ailenin bölünmemesine dikkat etmiştir (Ögel 2001, 247).

Türklerin, dünyanın dört bir yanına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri büyük önemden ileri gelmektedir. Türk dilinde, başka milletlerde rastlanmayan zenginlikte mevcut olan akrabalık terimlerinin bulunması da bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir (Kafesoğlu 1998, 227).

3. Yönetim

3.1. Kurultay

Eski Türk devletlerinde siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel konuların görüşüldüğü, tartışıldığı ve karara bağlandığı meclislere *kurultay*, *toy*, *kengeş*, *ternek* gibi isimler verilmiştir. İlk olarak Mete Han zamanında toplandığı düşünülen kurultay, daha çok bir danışma meclisi niteliindedir. Kurultay kağanın başkanlığında toplanmakla birlikte kağanın toplantıya katılmadığı

zamanlarda *aygıcı* veya *üge* denilen vezirlerin başkanlığında toplanılmıştır (Cin ve Akyılmaz 2003: 40).

Kurultayın, Hakan tarafından toplantıya çağrılması gerekmele birlikte eski Türklerde adeta kurumsallaşmış, toplantı zamanları önceden belli olan üç kurultayın varlığı bilinmektedir. Bu toplantıların birincisi yılın ilk ayında (Ocak) hakanın sarayında yapılan ve daha çok dini niteliğe sahip olan kurultaydır. Bu kurultayda atalara kurbanlar verilmiş, bazı kaynaklara göre önemli idari ve hukuki kararlar da burada alınmıştır. İkincisi, *Büyük Kurultay*'dir. *Savaş ve Sayım Kurultayı* olarak anılan ve sonbaharda (Eylül) yapılan üçüncü kurultayda askerler ve atlar sayılır, savaş kabiliyetleri tespit edilir, savaşa dair konular görüşülür, askeri talim ve manevralar yapılırdı. Ayrıca dini törenler yapıp, kurbanlar da kesilirdi.

Göç kararı alınmadan ve savaşı sona erdirecek barış anlaşması yapılmadan önce de mutlaka kurultay toplanırdı. Ayrıca elçi kabulleri sebebiyle yapılan kurultaylar ile mahkeme ve yargı kurultayları da eski Türklerde düzenlenen kurultaylar arasındadır (Cin ve Akyılmaz 2003, 40).

3.2. Hakan/Kağan/Han

Eski Türklerde Han unvanını ancak Tanrı'nın kut göndermiş olduğu bir soy taşıyabilir. Bu yüzden hanlık belirli bir aileye verilmiştir. Kendisine Tanrı tarafından kut verilmiş olan ailenin bütün erkek üyeleri aynı kanı taşıdıklarından, hepsi hükümdar olmak bakımından eşit konumdadır ve yöneticilik hakkına sahiptir. Bu sisteme eski Türklerde *ülüş* sistemi denilmiştir. Söz konusu sisteme göre sülale içinde 'soydan büyük' olan şehzade, hükümdar olurdu. Osmanlı Hanedanı da böyle idi (Arat 1987, 493; Ziya Gökalp 1976, 289-290; Türkdoğan 2003, 116).

Eski Türklerde hükümdar olabilmek için farklı özelliklere sahip olmak gerekir. Bu özelliklerin en önemlisi hakanın tanrı soylu olmasıdır. Tanrı soylu olmak demek, göğe yakın olmak diğer insanlardan farklı olmak demektir. Gök, Tanrının makamıdır. Bu yüzden "erk"i elinde bulunduran kişi/hakan Tanrı kutu ile kutsallaşmış olmalıdır. Hakanın cesaret, kahramanlık, bilgelik ve erdemlilik gibi birtakım üstün özelliklerinin yanında insanüstü tanrısal özelliği de olması gerekir (Önal 2009, 62).

3.3. Hatun

Kağanın karısının unvanı katundur (Togan 2006, 3). Şölenlere, kurultaylara askerî ve idari yüksek görevliler, boy beyleri ve halkın ileri gelenlerinin yanında hükümdarların eşi olan hatunlar da katılmışlardır (Cin ve Akyılmaz 2003, 41).

Hakan, yabancı ülke elçilerini tek başına kabul etmezdi. Elçiler, hakanın sağda, hatunun solda oturduğu devlet kurulunda, huzura kabul edilirdi. Herhangi bir buyruk çıkartıldığı zaman, buyruğun uygulanması için hatunun da onaylaması gerekirdi, hatunun onayı eksikse o buyruğa boyun eğilmezdi (Aydoğan 2005, 637,638; Ziya Gökalp 2005, 69).

Türkler devlet yönetiminde eşit ve âdil bir düzen benimsemişler, kurdukları devletlerde bu adaletli yaklaşımı korumuşlardır. Devlet yönetiminde kadınlar da en az erkekler kadar söz sahibi olmuştur. Yazılı olmayan hukuk kuralları hem hakanı hem de ülkedeki herhangi bir kişiyi eşit düzeyde etkilemektedir. İşlenen suçlara karşı verilen cezalar herkes için aynıdır.

4. İnanç Sistemlerinin Halk Hukukuyla İlişkisi

İnanç, topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur. İnançın gerek İslâmiyet öncesinde gerekse sonrasında toplumu derinden etkileyen ve yönlendiren manevî bir gücü olduğu bilinmektedir. Özellikle İslâmiyet'ten sonra örfî hukuk kuralları ile şer'i hukuk kurallarının bir arada yürütüldüğü ve halkın farkında olmadan inanca bağlı bu uygulamaları günlük yaşama taşıdığı görülmektedir.

Bozkır Türklerinin dinî inançlarını üç noktada toplamak mümkündür: 1. Tabiat Kuvvetlerine İnanma, 2. Atalar Kültü, 3. Gök Tanrı (Kafesoğlu 1980, 42).

Özellikle *atalar kültürünün*, daha sonraki dönemlerde benimsenen farklı dinler içinde bile etkisini sürdüren en köklü ve en eski inançlardan biri olduğu kabul edilir (Ocak 2000, 60-62). Türklerin İslamiyet'ten önceki inanç sistemleri Totemizm, Ruhçuluk (Animizm), Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük Maniheizm, Musevilik ve Hristiyanlıktır (Artun 2006, 1).

Türklerin İslâmiyet öncesi sosyal ve kültürel çevreleri, bu inançların çerçevesinde şekillenmiştir. Kişiler ve toplumsal ilişkiler, sosyal birlik ve kurumların oluşumu; günlük hayata ait ihtiyaçlar ve bunların karşılanması; toplumu ve bireyi yönlendiren dünya görüşü vb. genel olarak bu inançların etkisiyle meydana getirilmiştir. Türk toplumunda tabiat, kendine tâbi kılınacak olgular alanı-mekânı değil, nesnel ve üzerinde yaşanacak mekân durumundadır. Eski Türk dininin, Gök Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş, tamamen kendine özgü bir sistem olduğu görülmektedir (Oğuz vd. 2006, 217-218).

Eski Türklerde akrabalık sistemine *Şamanizm*, din sistemine *töre* adları verilir. Törenin inanç yönelişi gün doğusu olduğu için bu sisteme göre sağ kol güneye, sol kol kuzeye yönelir. Şamanizm'in inanç yönelişi ise güney yönü olduğundan bu sisteme göre sağ kol doğuya, sol kol batıya yönelir. Bunun sonucunda *töre* sağ kolu, *Şamanizm* sol kolu kutsal olarak kabul eder. Dolayısıyla töreye göre erkek, statü olarak kadının üstünde, Şamanizm'e göre de kadın statü olarak erkeğin üstündedir. Şamanizm ana üstün, töre ise baba üstün bir oba düzenine bağlıdır. Eski Türklerde töre ve Şamanizm sistemleri aynı değerde görüldüğü için bir yandan aile mabudları olan *od ana* ve *od ata* arasında, bir yandan kadınla erkek arasında hukuksal bir eşitlik vardı (Ziya Gökalp 2005, 157).

Bilindiği üzere bir kişinin doğumundan ölümüne, bütün yaşamına etki eden en önemli kaynaklardan biri de inançtır. Günümüzde anlamlandırmakta zorlandığımız ya da sadece gelenek olduğu için yerine getirdiğimiz pek çok ritüelin gerek İslâmiyet öncesi gerekse İslâmiyet sonrası inanç sistemleri ve dinle ilgili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Doğan çocuğa babasının, dedesinin ya da saygın bir aile büyüğünün adının konmasının ardında "atalar kültürü" aranmalıdır.

İslâmiyet'ten önce atalar kültürüne bağlı olarak, atanın öldükten sonra olağanüstü bazı güçlerle ailesine yardım edebileceği düşüncesinden hareketle ruhuna kurban verilmesi, eşya ve mezarının kutsal sayılarak ziyaret edilmesi vb. gibi ritüellerle ruhu memnun edilmeye çalışılırdı (Ocak 2010, 12; Oğuz vd. 2006, 216).

Aile büyüğüne verilen değeri ve toplumun en küçük birimi olan aileden başlayarak toplumdaki statüsünün önemini belirten bu gelenek, bir anlamda aile içindeki örfi hukuku ortaya koyar.

III. Halk Hukukunun Dede Korkut Hikâyelerine Yansımaları

Dede Korkut hikâyeleri, Türk dilinin, Türk edebiyatının dolayısıyla Türk kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Türklerin yaşadığı her coğrafyada karşımıza çıkan Dede Korkut hikâyeleri Türk edebiyatı, kültürü ve tarihi üzerine gerçek bir miras niteliğinde olduğundan bu güne kadar pek çok çalışmaya konu olmuş ve bu hikâyelerin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

M. Ergin'e göre; Dede Korkut hikâyelerinin her biri hem kendi içinde hem de genel bağlamda bütünlük göstermektedir. Bu hikâyelerin konusu, Oğuzların yaşayış biçimidir. Aynı birer hikâye olarak düşünüldüğünde Oğuz beylerinin başlarından geçen maceralar anlatılmaktadır (1997, 22). Dolayısıyla çalışmamızın örneklemini, yazılı olmayan hukuk kurallarının uygulandığı bozkır yaşamının en belirgin özelliklerini gösteren Dede Korkut hikâyeleri oluşturacaktır.

Dede Korkut hikâyelerindeki hayat tarzı, konargöçer yaşam şeklini benimseyen bozkır kültürüdür. Bu kültürün özelliklerinin hemen hepsinin bu metinlerde görüldüğü söylenebilir. Yazın yaylaya göçülür, kışın ovaya inilir. Geniş otağlar halinde büyük göçebe çadırlarında yaşanılır. Başlıca varlıkları büyük hayvan sürüleridir. Her beyin büyük tavlaları, ağılları, kaytabanları (deve ahır) vardır. Bu beyliğin sembolüdür.

Bu hikâyelerde tespit edilen hukuki olay örnekleri, kişiler açısından kurultay, hanlar hanı, han, beyler arası sorun giderme ve kanun uygulayıcıları; olaylar açısından özel hukuk (muamelât) ile ilgili örf ve âdetler ve kamu hukuku ile ilgili örf ve âdetler adlı genel başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Kurultay, Hanlar Hanı, Han ve Beyler Arası Sorun Giderme

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz boyunun başında, hanlar hanı bulunurdu. Hanlar hanı, boyu ilgilendiren kararları diğer beylerden oluşan bir kurultayla alırdı. Kadının da siyasal yaşamda önemli bir yeri ve kabul edilmiş hakları vardı. Bir beyin herhangi bir isteği ya da sıkıntısı olursa başta Hanlar Hanı Han Bayındır olmak üzere bütün diğer Oğuz beyleri toplanır, durumu tartışır ve sorunu giderirlerdi. Aynı kurultayda beylere akın izni verilir, yağma veya savaşa kimlerin gideceği belirlenirdi. Bir beyin bir başka beyle herhangi bir sorunu olursa yine bu divanda sorun çözülmeye çalışılırdı. Bu kurallardan hareketle Oğuz boyunda gerçekleştirilecek bütün davranışların bir denetimden geçtiğini ve hanlar hanı ile kurultaydaki beylerin hukuki bir yaptırım gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Dede Korkut hikâyelerinde tespit edilen bir başka hukuki yaptırım da halkın belleğinde manevi gücüyle yer eden “ilahi adalet” kavramını ortaya çıkaran olaylardır. “Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâyede Deli Karçar, toplumun ulusu Dede Korkut’a karşı gelince Tanrı tarafından cezalandırılır. Dede Korkut’a kalkan eli havada asılı kalır. Deli Karçar, Dede Korkut’tan özür diledikten sonra eli çözülür (Ergin 1997, 126). Hikâyelere yansıyan bu örnek, toplumda saygı gören, devlet erkânına yakın, her konuda sözü geçen ulu bir kişiye kötü davranılmasının karşılıksız kalmayacağı öğretisini beraberinde getirir.

2. Kanun Uygulayıcıları

2.1. Dede Korkut

Konargöçer Oğuz beylerinin yüceltip, kutsallaştırdığı Dede Korkut; Oğuzların her sıkıntısını çözen, gaipten haber veren, bozkır yaşamının geleneklerini, askerlik törelerini çok iyi bilen ve bu geleneklerin uygulanması aşamasında kendisine danışılan, kabile teşkilatını koruyan; halkın atası, kabilenin reisi, ulusun ozanı bilge bir kişidir (Gökyay 2000, CXXVI- CXXVII, Ergin 1997, 26). On iki hikâyenin tamamının sonunda Dede Korkut dua kılan, hakkın hukukun âdeta koruyucusu konumundaki kişidir. Bu dualarla Dede Korkut’un var olan düzeni sürdürmek istediği söylenebilir.

“Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâyede Bamsı Beyrek’e kız istemeye Dede Korkut’un gitmesi istenir (Ergin 1997, 125). Çünkü Deli Karçar’ın karşısına çıkacak kişinin her iki aile tarafından sözüne itibar edilen bir kişi olması gerekmektedir. Dede Korkut, toplumda saygı gören, sözü geçen ulu bir kişidir. Kızı istemeye Dede Korkut gidince birtakım şartlar sıralamasına rağmen, Deli Karçar Dede Korkut’a hayır diyemez.

“Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi” (Ergin 1997, 206-215) adlı hikâyede Dede Korkut’un toplumun aşamadığı sorunları gideren aracı kişi olduğu ve bu saygınlık sayesinde toplumda hukuki yaptırım gücünü elinde barındırdığı düşünülebilir.

Dede Korkut, kahramanlık gösteren yiğitlere ad koyan, babalarına ya da beylerine; bu yiğitlere beylik ve maiyet verdiren, onlara toplumda statü kazandırmaya yardımcı olan kişidir. Böylece toplumdaki hiyerarşinin düzenli bir şekilde işlemlerini sağlayacak hukuki süreci yönlendirendir. Alevilikteki “gözcü”lükte de gözcü olan kişi meydana işlerin düzgün yürütülmesini ve töreye uygun davranılmasını sağlar (Eröz 1990, 118). Bu açıdan bakıldığında hikâyelerde Alevilikteki “gözcü”lüğe benzer bir görev üstlenen Dede Korkut, kanun yapıcı olmasa da kanun uygulayıcısı konumundadır.

2.2. Hanlar Hanı Han Bayındır

Başta bütün beylerin kendisine bağlı oldukları bir han vardır. Bu han, Kam Gan Oğlu Han Bayındır’dır. Oğuz ülkesinin hükümdarı olarak geçer. Hanlar hanı Han Bayındır, Oğuz beylerine akın izni verir, gerektiğinde beyleri büyük divanına toplar ve yılda bir defa bütün beylere büyük bir ziyafet verir (Ergin 1997, 153).

Bayındır Han da ziyafetlerinde beylere hediyeler verir, yiğitlik gösteren bey çocuklarına giyecek bağışlar. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi” adlı hikâyeler dışında Bayındır Han pek ön planda değildir. Ancak onun manevî varlığı hep hissedilir (Ergin 1997, 23).

“Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâyede Deli Karçar, Bamsı Beyrek’in öldüğünü düşündüğü için Bayındır Han’ın otağına gider ve Banı Çiçek’i başkasıyla evlendirebilmek için ondan izin alır (Ergin 1997, 131-132). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere “Deli” sıfatıyla anılan Karçar bile Bayındır Han’dan izin almadan herhangi bir eylem gerçekleştiremez.

2.3. Salur Kazan

İl olmanın il beyinin varlığı adına, Bayındır Han’dan sonra statü olarak ikinci sırada olan Kazan Han da düzenlediği ziyafette hediyeler dağıtır (Ergin 1997, 154). Ulaş oğlu Salur Kazan, Bayındır Han’ın damadı ve Oğuz beylerinin beylerbeyi; İç Oğuzların lideridir. Yapılan savaşlarda ön saflarda yer alır. Salur Kazan da akın izni verme ve beyleri divanına toplama hakkına sahiptir.

“Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâyede Deli Ozan kılığına giren Bamsı Beyrek düğün yerine gelir ve düğün yemeğinden yiyebilmek için Salur Kazan’dan izin ister (Ergin 1997, 145). Salur Kazan hiyerarşik düzende üst sıralarda olduğundan düğünde de ondan izin alınmadan bir işin yapılması mümkün değildir. Aksinin yapılması otoritenin dikkate alınmaması anlamına gelir.

2.4. Diğer Beyler

Her beyin bir divanı vardır. Beylerin oğullarına baş kesip kan döktükten; kahramanlık gösterdikten sonra ad ve beylik verilir. Beylerin üç yüz, beylerin çocuklarının kırk yiğitlik maiyeti olur. Divanlarda tıpkı eski Türk toplumunda olduğu gibi her beyin yeri rütbesine göre belirtilmiştir. Beylerbeyinin sağında oturanlara sağ beyler, solunda oturanlara sol beyler denir. İnaklar eşikte, has beyler dipte otururlar (Ergin 1997, 26-27). Çobanlar, beylere göre düşük bir statüye sahiptirler. Akınlara gidildiğinde obada bir tek çoban kalır. Hatta obanın bile dışında bırakılırlar. Burada hiyerarşik bir hukuk düzeni işler.

“Salur Kazan’ın Evinini Yağmalanması” adlı hikâyede Karaça Çoban, obanın dışında bir yerde hayvanları otlatmaktadır. Akına giden beyler onu almadan savaşa giderler. Salur Kazan, kendi öcünü çobanla beraber aldığı duyulursa toplum tarafından kınanacağını düşünür. Çobanı bir ağaca bağlar fakat çoban ağacı söküp Salur Kazan’ın peşinden gider. Bey, bu tavrı karşısında çobanı takdir eder ve onu imrahor başı (ahır emiri) yapma sözü verir (Ergin 1997, 105-106). Bu bir çeşit terfi olarak algılanabilir. Bozkır kültürü dikkate alındığında bu durum hem söz verilmesi hem

de kişinin terfi ettirilmesi bakımından sözlü hukuk kuralları açısından değerlendirilebilecek önemli bir örnektir.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” hikâyesinde bir yere ak otağ, bir yere kara otağ ve bir yere de kızıl otağ kurdurulur (Ergin 1997, 77-78). Ak otağ, hükümdarlık sembolüdür. Kızıl otağ varlık düzeyi biraz daha düşük olup çadırlarını her yıl yenileyemeyenlerin kullandığı çadırıdır. Kara otağ ise varlık seviyesi bakımından en düşük olanların kullandığı çadırıdır (Tezcan 2001, 67). Çadırların rengi, beyler arasındaki statü farkını belirler. Statünün ekonomiyle paralel olduğu düşünüldüğünde kara çadıra oturtulan beyin hanlar hanı tarafından cezalandırıldığı sonucu çıkarılabilir. Bu tutum bir bey için kabullenilemeyecek bir durumdur.

“Uşun Koca Oğlu Segrek” adlı hikâyede divana teklifsizce gelen ve istediği yere oturan Egrek, Ters Uzamış adlı bey tarafından uyarılır. Egrek’in bu şekilde davranabilmesi için hüner göstermesi gerektiğini söyler (Ergin 1997, 225-226). Dirlik ve düzene uymayan birinin uyarılması söz konusudur.

Bu sistem, günümüzde de devam ettirilmektedir. Üst düzey devlet toplantılarında katılımcıların her birinin oturacağı hatta herhangi resmî bir törende duracağı yer bile önceden belirlenmiştir ve bütün protokollerde bu düzene dikkat edilmektedir. Tüm bu edimler, kendi içinde yazılı olmayan bir hukuka tâbidir.

3. Özel Hukuk (Muamelat) İle İlgili Örf ve Âdetler

3.1. Çocuğun Ad Alması

Çocuklar ancak baş kesip, kan döktükten sonra ad alır. Çocuğun ad alması toplumda statü kazanması anlamına gelir. Bir ad sahibi olan “Boğaç Han” babasından beylik ve maiyet kazanır (Ergin 1997, 83); Pay Püre Bey’in oğlu bezirgânların mallarını kâfirlerden kurtardığı için ona “Bamsı Beyrek” adı verilir (Ergin 1997, 120-121). Çocuklar ana ve babalarına, aile büyüklerine saygıda kusur etmezler. Ad koyma işi, Dede Korkut tarafından yapılır. Günümüzde de bu gelenek Anadolu’da geçerliliğini korumakta ve çocuğa adının söylenmesi ritüelini saygın bir aile büyüğü yapmaktadır.

3.2. Evlilik

Dede Korkut hikâyelerinde ailenin bir kurum olarak algılandığı ve sağlam temeller üzerine kurulduğu söylenebilir. Metinlerde “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâye hariç, tamamında monogami söz konusudur. Bu sıra dışı bir örnektir. Bu örneğin dışında çocuğu olmayan beyler bile ikinci bir evlilik yapmak istemezler. Kadınlara çok saygı gösterilir. Gerektiğinde kocalarına akıl verir, fikir alış verişinde bulunur, evin işlerine, ziyafetlere nezaret ederler. Bey karılarının maiyetinde, kırk ince belli kız vardır. Bey karıları, yiğit ve savaşı kadınlardır (Ergin 1997, 27).

Evliliğin ilk aşaması ailelerin onayıyla bir eş seçilmesi ve bu kişi ile yüzük takarak nişanlanmadır. “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde, Pay Püre Bey’in oğlu ile Pay Piçen Bey’in kızı “beşik kertmesi” yapılır (Ergin 1997, 117). Beşik kertmesi sözlü hukuk kurallarının uygulandığının en açık örneklerindedir. Yazılı herhangi bir antlaşma olmamasına rağmen kişiler üzerinde toplumsal bir yaptırım gücüne sahiptir. Bu yaptırım gücü özellikle Anadolu’da hâlâ devam ettirilmektedir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Bamsı Beyrek’in nişanlısını görebilmesi ve Banı Çiçek’e bir nişan yüzüğü takabilmesi (Ergin 1997, 123-124) de kendi içinde bir düzene tabidir. Düğünler yedi gün yedi gece veya kırk gün kırk gece sürer (Ergin 1997, 28). Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek ve Beyrek’in kırk yiğidi, kırk gün kırk gece düğün yaparak evlenirler (Ergin 1997, 153-154).

Bamsı Beyrek esir edilip, kendisinden haber alınmayınca Banı Çiçek başkasıyla evlendirilmek istenir. Ancak Beyrek'in ölümünün ispatlanması istenir. Yalancı Oğlu Yaltaçuk, Beyrek'in kendisine daha önce verdiği gömleği kana bulayarak getirir. Bu kanlı gömlek Beyrek'in ölümünün delili olarak kabul edilir. Yalancı Oğlu Yaltaçuk bu delil sayesinde Banı Çiçek'le evlenmeye hak kazanır (Ergin 1997, 131-132).

"Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı" adlı hikâyede Kan Turalı evlenmek ister. Kanlı Koca, Kan Turalı'yı evlendirebilmek için İç ve Dış Oğuz'da kız arar fakat bulamaz. Daha sonra başka bir beyin kızı Sarı Donlu Selcen Hatun'u bulur (Ergin 1997, 184-186). "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" hikâyesinde, Deli Dumrul canının yerine can isterken "yad kızı helaline" gider. Deli Dumrul'un karısı kendi obasından değildir (Ergin 1997, 182-183). Buradan, geleneklere göre dışarıdan evlenmenin bir sorun teşkil etmediği sonucu çıkarılabilir, bozkır kültürünün hüküm sürdüğü Dede Korkut Hikâyeleri'nde ezogamiden söz etmek mümkündür.

3.3. Evlat Edinme-Evlatlıktan Ret

"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi" adlı hikâyede, Aruz Koca'nın Tepegöz'ü Bayındır Han'ın izniyle evlat edindiği görülür. Daha sonra ise Oğuz ilinin başına bela olmasından dolayı onu evinden kovar yani bir nevi evlatlıktan reddeder (Ergin 1997, 208).

3.4. Miras

"Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" hikâyesinde canının yerine can bulamayacağını düşünen Deli Dumrul, karısıyla konuşur; malını mülkünü ona bıraktığını ve isterse kendisi öldükten sonra başka biriyle evlenebileceğini söyler (Ergin 1997, 182-183). Burada Deli Dumrul'un gelenek ve göreneklere uygun olarak kendisinin ölümünden sonra karısını gerek maddi gerekse manevi açıdan mağdur etmemesi söz konusudur.

3.5. Kadının Söz Hakkı ve Aile İçi İlişkiler

3.5.1. Baba-Oğul

"Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" adlı hikâyede Salur Kazan obanın dışına çıktığı zaman otağına bey olarak oğlu Uruz'u bırakır (Ergin 1997, 96). Bu örnek Oğuzların devlet yönetimindeki hiyerarşiyi göstermesi bakımından son derece önemlidir.

"Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" hikâyesinde, Deli Dumrul Azrail'e kafa tutar. O da canını bağışlamak için canının yerine bir can ister. Deli Dumrul, Azrail'in isteğini yerine getirebilmek için kendi canının yerine babasından can ister. Ancak babası canını vermek istemez. Bu sembolik anlatım aslında baba-oğul arasındaki farklılıktan çok inanç değişimi sonucu ortaya çıkan kuşak farklılığını ifade eder (Saydam 1997, 111-113).

"Salur Kazan'ın Oğlu Uruz'u Tutsaklıktan Çıkarması" adlı hikâyede, Salur Kazan düşmanın oyununa gelir ve tutsak düşer. Uruz büyüyünce babasının tutsak olduğunu öğrenir. Salur Kazan önüne çıkan herkesi yener. Ancak Uruz, Kazan'a galip gelir ve onu tutsaklıktan kurtarır (Ergin 1997, 234-243). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere bey ve bey oğulları hiyerarşik düzen içinde sözlü olmayan hukuka göre hem madden hem de manen kuvvetli bir yapıya sahiptir.

3.5.2. Ana-Oğul

"Dirse Han Oğlu Boğaç Han" hikâyesinde, Boğaç Han avdan dönmeyince annesi maiyetini yanına alarak onun peşinden gider; babası tarafından vurulmasına rağmen babasına kin gütmez. Annesinin ricasını kırmaz ve babasını düştüğü zor durumdan kurtarır. Bu hikâyede annenin de en az baba kadar evladı üzerinde sözünün geçtiği görülmektedir.

“Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” adlı hikâyede tutsak düşen Boyı Uzun Burla Hatun, oğlunu düşmanın yapmak istedikleri karşısında uyarır (Ergin 1997, 106). O da anasından düşmanın oyununa gelmemesini ister (Ergin 1997, 107-108).

Gerektiğinde Boğaç Han’ın anası (Ergin 1997, 79-81, 88) ile Boyı Uzun Burla Hatun (Ergin 1997, 172-173) oğullarını bulmak için maiyetlerindeki kırk ince belli kızı alıp ve oğullarını düşükleri zor durumdan kurtarırlar.

“Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” hikâyesinde, Deli Dumrul kendi canının yerine annesinden can ister. Ancak annesi canını vermek istemez. Ancak bir kalede tutsak olsaydın seni gerekirse altın akçe vererek kurtarmaya çalışırdım, der (Ergin 1997, 181-182). Bu örneklerden hareketle bey karılarının kendilerine ait bir maiyetleri olduğu ve harcamalarının tasarruflarının kendilerine ait olduğu söylenebilir.

3.5.3. Karı-Koca

Dirse Han gelip hatununa neden çocukları olmadığı konusunda hesap sorar. Dirse Han’ın hatunu da ona cevap verir; onun verdiği cevabı ve aklı Dirse Han dikkate alır. “Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Esir Düşmesi” adlı hikâyede oğlu avdan babasıyla dönmeyince Boyı Uzun Burla Hatun, Kazan Han’dan hesap sorar (Ergin 1997, 163-167). “Begil Oğlu Emren” (Ergin 1997, 217-218), “Dirse Han Oğlu Boğaç Han”, “Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı” hikâyelerinde kadımların da en az erkekler kadar söz hakkı olduğunun göstergesi olan bu örneklerle sıkça rastlanır. Eski Türk toplumunda da Hatun fikirlerini söyleyebilir, gerektiğinde kağanın yerine vekâlet edip antlaşmalara imza atabilirdi. Dolayısıyla bu hikâyelerdeki kadın tipleri tarihteki kadın tipleriyle örtüşmektedir.

4. Kamu Hukuku İlgili Örf ve Âdetler

4.1. Ahlâka Aykırı İlişki (Zina)

“Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi” adlı hikâyede, peri kızıyla ahlâka ve toplum kurallarına aykırı bir ilişkide bulunan (Ergin 1997, 207) Aruz’un çobanı Konur Koca Saru Çoban, hem Tepegöz gibi bir evlat sahibi olarak hem de toplumdan dışlanarak cezalandırılır. Hikâyenin sonunda Tepegöz’ün de sonu ölüm olur (Ergin 1997, 215). Konur Koca Saru Çoban’ın hatasını adeta bütün Oğuz boyu öder. Çünkü Tepegöz doğar ve Oğuz boyunun başına bela olur. Doğa kendisine yapılan hatayı kabul etmez. Toplum tarafından ibret alınması için zarar gören yönünü “Tepegöz” şeklinde Oğuzlara iade eder (Korkmaz 2000, 262).

“Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” adlı hikâyede, Bamsı Beyrek Yalancı Oğlu Yaltaçuk ile Banı Çiçek’in düğününe gelir. Düğün yerinde Banı Çiçek’in yerine geçen kadınları tanır. Bu kadınlardan biri “kırk oynaşlı” Boğazça Fatma’dır (Ergin 1997, 147). Bu hitap şekli Boğazça Fatma’nın birden fazla kişi ile gönül bağı olduğunu belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. Bamsı Beyrek, o kadının kendi nişanlısı olmadığını fark eder. Yukarıda belirtildiği üzere bozkır kültürünü benimseyen Eski Türklerde de ahlâka aykırı ilişki büyük bir suç olarak kabul edilir, hoş karşılanmazdı.

4.2. Ant (Yemin)

“Uşun Koca Oğlu Segrek” hikâyesinde kardeşi tutsak olan Segrek, Egrek’i esaretten kurtarmadan gerdeğe girmez onu kurtarmak için ant içer (Ergin 1997, 228). Aynı şekilde “Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı” hikâyesinde Kan Turalı üç engeli aşıp Selcen Hatun’u aldığı anda, anasını babasını görmeden gerdeğe girmez (Ergin 1997, 193). Burada yazılı bir hukuktan söz etmek mümkün değildir. Ancak Segrek’in ve Kan Turalı’nın ant içerek karısından murat almaması sözlü hukukun uygulanışına en uygun örneklerden biridir. “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde,

Pay Püre Bey'in oğlu ile Pay Piçen Bey'in kızının beşik kertmesi yapılması da bir ant örneğidir (Ergin 1997, 117).

Doğrudan bir ant kavramıyla karşılaşılsa da hikâye kahramanının isteklerinin kabul edilmemesi hâlinde yapacaklarını anlattığı ifadelerde ant olarak düşünülebilir. “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde esaretten kurtulan Bamsı Beyrek'in kırk yiğidi için kâfire hesap sorma şekli (Ergin 1997, 136-137) sözlü kültür bağlamında “ant” kavramının önemini ortaya koymaktadır.

Ayrıca “İç Oğuz'a Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Ölmesi” adlı hikâyede yağmaya çağrılmayan beyler başta Aruz Koca olmak üzere intikam için ant içerler (Ergin 1997, 246). Beyrek'i yanlarına çağırırlar ve onun da ant içmesini isterler (Ergin 1997, 247). Ancak Beyrek ant içmez ve onu orada yaralarlar (Ergin 1997, 248). Beyrek ölmek üzereyken kırk yiğidini Salur Kazan'a göndererek Aruz Koca'dan intikamının alınmasını vasiyet eder (Ergin 1997, 248-249). Bu vasiyet bir çeşit kan davasının işareti olarak düşünülebilir.

4.3. Yağma

4.3.1. Oğuz Beylerinin Yaptırdığı Yağma

“İç Oğuz'a Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Ölmesi” adlı hikâyede, Salur Kazan karısının elinden tutup evinden dışarı çıkar ve Oğuz beylerine evini yağmalatır (Ergin 1997, 243-245). Bu kez Taş Oğuz beylerini yağmaya çağırmaz. Salur Kazan, İç Oğuz'un beyidir. Bunun üzerine Taş Oğuz'un ulu beylerinden Aruz Koca, bu durumu hazmedemez, Salur Kazan'ın geleneğe ters davranması, başta Aruz Koca olmak üzere diğer Taş Oğuz beylerinin de Salur Kazan'a düşman olmasına neden olur. Çünkü yazılı olmayan hukuk kurallarına göre bu yağma bütün beylerin hakkıdır.

Dede Korkut hikâyelerinde yer alan bu yağma geleneği, “yağma şöleni” ve “potlaç törenleri” ile ilişkilendirilebilir. Bu törenler sırasında yenilir, içilir ve bey tarafından armağanlar verilir, davetliler giydirilir, borçları ödenir. Daha sonra şöleni düzenleyen bey, karısını alıp otağdan çıkar (Ziya Gökalp 1976, 203-205). Potlaç törenine çağrılmak, büyük bir onurdur ancak her konuk, çağrıldığı her potlaç törenine karşılık kendisi de bir potlaç düzenlemek zorundadır (Büyük Larousse 1992, 9541).

Potlaç sıradan bir şölen değildir, yaşamın tüm alanlarını kapsar ve zihniyet işleyişini belirler. Potlaç kültürü, soy ve kan birliği üzerine oturur, yasalar değil karşılıklı rızaya dayalı gelenekler egemendir. Düğün, nişan, sünnet, bayram, zafer vb. olaylarda gerçekleştirilen değiş-tokuş, bu kültürün belirleyicisidir. Maddiden daha çok manevi alışveriş önemlidir; duygu alışverişi yaşamsal bir öneme sahiptir. Özel mülkiyet kavramı yoktur, servet kolektif bir anlama sahiptir. Törenlerde verilenin reddi, bir savaş nedenidir. Kişinin aldığı çoğuyla iade etmesi beklenir, aksi halde bir dava ve anlaşmazlık konusu ortaya çıkar (Göka 2006, 44-45).

Yukarıda açıklandığı üzere, aynı kültürü paylaşan kimselerin törene çağırılmaması veya verilen hediye kabul etmemesi savaş nedenidir. “İç Oğuz'a Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Ölmesi” (Ergin 1997, 243-251) adlı hikâyede bu örnek açık bir şekilde görülmektedir.

4.3.2. Oğuz Beylerine Yapılan Yağma

“Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması” adlı hikâyede, diğer Oğuz beyleriyle ava çıkan Salur Kazan'ın yurdu bu haberi alan düşmanları tarafından yağmalanır ve karısını, oğlunu, üç yüz yiğidi ve kırk ince belli kızı esir alırlar (Ergin 1997, 96). Şöklü Melik, haksız yere Salur Kazan'a zarar verdiği ve ailesini esir ettiği için, sözlü olmayan hukuka göre Salur Kazan ve diğer Oğuz beyleri tarafından cezalandırılır.

4.4. Savaş ve Ganimet

Oğuz beyleri, ganimetlerin en iyisini Bayındır Han'a ayırırlar. "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek" adlı hikâyede Bayındır Han'a ganimetlerden hisse verildiği görülür (Ergin 1997, 153-154). Begil Oğlu Emren" adlı hikâyede Tekür'ü yenen Begil, hediyelerini alır Bayındır Han'a götürür. Bayındır Han da Begil'e sağ yanında yer gösterir, oğlu Emren'i giydirir (Ergin 1997, 224-225).

"Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düşmesi" adlı hikâyede Salur Kazan'ın oğlu Uruz on altı yaşına gelmiştir. Ancak o güne kadar bir kahramanlık göstermemiştir ve yağı (düşman) nedir bilmemektedir. Babasının düşmanı anlattığı sözleri bir yandan Uruz'a düşmanı tanımlarken bir yandan da yaşadıkları toplum ve savaştıkları insanlar arasındaki hukuku belirlemektedir. Konuşmanın ilerleyen kısmında Uruz, düşmanı öldürmesi hâlinde ne olacağını sorar. Kazan Bey ise düşmanı öldürmesi halinde böyle bir şeyin söz konusu olmayacağını söyler (Ergin 1997, 155-159). Uruz'un aldığı cevap sözlü olmayan kuralların izlerini taşır. Aynı hikâyede Salur Kazan oğlu Uruz'un düşmana esir düştüğünü bilmediği için savaştan kaçtı zanneder (Ergin 1997, 162-163). Eski Türklerde düşmandan kaçmak büyük bir suçtur, cezası ölümdür (Cin ve Akgündüz 1990, 46-47).

4.5. Komşu Hakkı

Dede Korkut hikâyelerinin mukaddimesinde toplumdaki kadın tipleri tanıtılırken bayağı olarak ifade edilen kadın tipi, bütün gün obanın bir yanından öbür yanına gezer, akşam evine gelip, hayvanlarının evini talan ettiğini gördüğünde komşularından hesap sorar (Ergin 1997, 76-77). Böyle bir durumda yazılı kanunlar gereği komşuların hiçbir sorumluluğu yoktur. Ancak yazılı olmayan hukuka göre kişiler arası bir hukuk vardır ve bu hukuk komşuluk hakkını da kapsar.

IV. Sonuç

Toplum düzenini sağlayan kurallar; ahlâk, din, görgü, örf ve âdet kuralları ile yazılı hukuk kuralları olarak sıralanabilir. Bu kurallar, yaşamda çoğu zaman birbirine paralellikler gösterirken; kimi zaman karşılaşılan olaylar hakkında verilen bazı hükümler birbirinden farklı düşmektedir.

Eski Türkler, gerek sosyal ve coğrafi yapıyı gerekse devlet düzeni ile toplumsal yapılanmayı dikkate alarak yazılı olmayan sözlü bir hukuk sistemini; töre/gelenek hukukunu benimsemişler ve asırlarca bu kurallar sayesinde sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır. İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâm hukuku Türk hukuk sisteminde belirgin bir rol oynamıştır. Değişen dünya düzeni ile Türkler de modern hukuk kurallarını hayata geçirmişlerdir. Ancak hukuki yaptırımla birleşen gelenek toplumsal bellekten bir anda silinmemiştir. Türk kültürüne ait toplumsal düzen kuralları yine aynı belleğin ürünü olan sözlü kültür anlatılarında karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlatılar dikkate alındığında, kahramanların başlangıç durumunda başına gelen olay ile sonuç durumunda karşılaştığı durum arasında sıkı bir bağ olduğu görülür. Herhangi bir haksızlığa uğrayan ya da kötülüğe maruz kalan kişinin durumu halkın istediği gibi toplumsal belleğe ve kamu vicdanına ters düşmeyecek şekilde sonuçlandırılır.

Toplumsal belleğin en dikkate değer örnekleri arasında yer alan Dede Korkut hikâyelerinde, özel ve kamu hukukuna ait pek çok örnek tespit edilmiştir. Kamu hukuku alanında yönetim ve ortak kamusal alanlarla ilgili yazılı olmayan örf ve âdet kurallarından; özel hukuk alanında ise aile, miras, evlat edinme vb. gibi alanlarla ilgili örf ve âdet kurallarından söz etmek mümkündür. Bu hikâyelerin tamamında toplumsal belleğe göndermeler yapıldığı söylenebilir. Söz konusu göndermeler, sözlü kültür ürünleri vasıtasıyla günümüze taşınarak halk hukukunun işlerliğini toplumda nasıl koruduğunu ifade eden semboller olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ARTUN Erman (2006). **Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDIN M. Âkif (2009). **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- AYDOĞAN Metin (2005). **-Antik Çağ'dan Küreselleşmeye- Yönetim Gelenekleri ve Türkler II**, İzmir: Umay Yayınları.
- BAĞDATLI Selahattin (1997). **Hukuk Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınevi.
- BİLGİSEVEN Âmiran Kurtkan (1989). **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi** (1992). İstanbul: Interpress Basım ve Yayıncılık A.Ş.
- CİN Halil ve Ahmet AKGÜNDÜZ (1990). **Türk-İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- CİN Halil ve Gül AKYILMAZ (2003). **Türk Hukuk Tarihi**, Konya: Sayram Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1997). **Dede Korkut Kitabı I-II**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERÖZ Mehmet (1990). **Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKA Erol (2006). **Türk Grup Davranışı**, Ankara: Aşına Kitaplar.
- GÖKYAY Orhan Şâik (2000). **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref (1986). **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, Ankara: Sevin Matbaası.
- GÜNGÖR Erol (1996). **Tarihte Türkler**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İŞIKTAÇ Yasemin (1991). **Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku**, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAFESOĞLU İbrahim (1976). "Türk Devleti", İstanbul: **Atsız Armağanı** (hzl. Erol Güngör vd.), s. 307-353. Ötüken Yayınları, s.307-353.
- KAFESOĞLU İbrahim (1980). **Eski Türk Dini**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAFESOĞLU İbrahim (1998). **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KAPLAN Mehmet (1999). "Dede Korkut Kitabında Kadın", **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.41-54.
- KÂTİP ÇELEBİ (1997). **Kâtip Çelebi'den Seçmeler III** (hzl. Orhan Şâik Gökyay), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ Ramazan (2000). "Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu", Ankara: **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.259-269.
- OCAK Ahmet Yaşar (1980). **XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OCAK Ahmet Yaşar (2000). **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- OCAK Ahmet Yaşar (2010). **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OĞUZ Öcal vd. (2006). **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

-
- ÖGEL Bahaeddin (2001). **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖNAL Mehmet Naci (2009). “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgelik”, **Millî Folklor**, S.84, s.57-72.
- RÁSONYI László (1971). **Tarihte Türklük**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAYDAM M. Bilgin (1997). **Deli Dumrul’un Bilinci -“Türk-İslam Ruhü” Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi-**, İstanbul: Metis Yayınları.
- TEZCAN Semih (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOGAN İsenbike, Gülnar Kara ve Cahide Baysal (2006). **Çin Kaynaklarında Türkler Eski T’ang Tarihi (Chiu T’ang-shu)**, Ankara: Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TÜRKDOĞAN Orhan (2003). **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- ZİYA GÖKALP (1976). **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZİYA GÖKALP (1977). **Türk Töresi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZİYA GÖKALP (2005). **Türk Ahlâkı**, İstanbul: Toker Yayınları.